

**Інститут психології імені Г.С. Костюка
НАПН України**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ПСИХОЛОГІЇ**

**Збірник наукових праць Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України**

Том I

**ОРГАНІЗАЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ
ЕКОНОМІЧНА ПСИХОЛОГІЯ
СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ**

Випуск 51

Київ – 2019

Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2019. – Том I : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. – Вип. 51. – 68 с.

Головний редактор:

дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор

С.Д. Максименко

Заступник головного редактора: дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор *Н.В. Чепелева*.

Відповідальні секретарі: канд. психол. наук, ст. н. с. *Н.В. Слободяник* (друкована версія), канд. психол. наук, ст. н. с. *О.Л. Вернік* (електронна версія).

Редакційна колегія:

Моляко В.О., дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Карамушка Л.М.*, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Смульсон М.Л.*, дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Кокун О.М.*, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Максимова Н.Ю.*, доктор психол. наук, професор; *Москаленко В.В.*, доктор філос. наук, професор; *Піроженко Т.О.*, доктор психол. наук, професор; *Швалб Ю.М.*, доктор психол. наук, професор; *Музика О.Л.*, канд. психол. наук, професор; *Кісарчук З.Г.*, канд. психол. наук, ст. н. с.; *Терещук А.Д.*, канд. психол. наук, ст. н. с.

Члени міжнародної редакційної колегії:

Антон Фабіан, професор, доктор габілітований, завідувач кафедри соціальної роботи, Університет Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (Словаччина); *Марек Палюх*, професор надзвичайний, доктор габілітований гуманітарних наук, завідувач кафедри соціальної педагогіки в Інституті педагогіки Жешівського університету (Польща); *Євген Глива*, професор, доктор філософських наук з психології, іноземний член НАПН України, (Австралія); *Роман Трач*, професор, доктор філософських наук, іноземний член НАПН України (США); *Альфред Прітц*, професор, доктор з психології та педагогіки, ректор університету ім. Зігмунда Фрейда (Австрія).

Редакційна рада тому: Карамушка Л.М. (відповідальний редактор тому), член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Терещенко К.В.* (заступник відповідального редактора тому), кандидат психол. наук; *Івкін В.М.*, кандидат психол. наук, доцент; *Ковальчук О.С.*; *Креденцер О.В.*, кандидат психол. наук, доцент; *Лагодзінська В.І.*, кандидат психол. наук.

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
(протокол № 4 від 25.03.2019 року)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 17847-6693ПР від 10.06.2011 р.*

*Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України в галузі психологічних наук
(Наказ МОН України № 1021 від 7.10.2015 р.)*

Веб-сайт збірника: <http://www.apppsychology.org.ua>

ЗМІСТ

ОРГАНІЗАЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ

<i>Канівець Т.М., Фесун Г.С.</i> Зміст, структура та чинники розвитку психологічної готовності студентів до здійснення майбутньої професійної кар'єри	3
<i>Карамушка Л.М., Креденцер О.В., Терещенко К.В., Івкін В.М., Лагодзінська В.І., Ковальчук О.С.</i> Зміст, основні характеристики організаційної культури освітніх організацій та її спеціальні функції в умовах соціальної напруженості	10
<i>Поплавська А.П.</i> Роль організаційно-психологічних чинників у підвищенні ефективності діяльності промислових підприємств в умовах змін	17
<i>Примачок Л.Л.</i> Функціональний аспект професійного становлення особистості	22

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

<i>Власенко А.А.</i> Про адаптаційну функцію когнітивного стилю особистості	31
<i>Клибанівська Т.М.</i> Теоретичні аспекти дослідження самосвідомості особистості ...	37
<i>Tsybal, I.V.</i> Psychological conditions of improving reading competence of modern specialists	43
<i>Чиркова Т.І.</i> Етнопсихологічні особливості інтернаціональних шлюбних пар у практиці сімейного консультування	49
<i>Юник І.Д.</i> Комплексні комунікативні уміння комунікаторів: зміст та структура	54
<i>Яцина О.Ф.</i> Функціональність практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства: нові змісти	60

УДК 159.923.2

*Клибанівська Т.М.***ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ**

Клибанівська Т.М. Теоретичні аспекти дослідження самосвідомості особистості. У статті теоретично досліджено психологічні аспекти самосвідомості особистості. Розкрито поняття «самосвідомість», «Я-концепція», «Я-образ». Проведено аналіз феномену самосвідомості у різних науках: філософії, соціології, психології. Вказано на поетапний розвиток самосвідомості особистості в процесі онтогенезу та його поступове структурно-функціональне ускладнення упродовж всього життя. Розглядаючи самосвідомість як внутрішню детермінанту життєдіяльності та саморозвитку особистості, підкреслено виняткову роль Я-концепції у цьому процесі. Виокремлено зовнішні та внутрішні чинники становлення самосвідомості особистості. Визначено, що самосвідомість особистості формується у ході соціалізації, за допомогою процесів інтеріоризації, ідентифікації та порівняння.

Ключові слова: самосвідомість, самооцінка, Я-концепція, Я-образ, особистість, самоаналіз, суб'єкт.

Клебановская Т.Н. Теоретические аспекты исследования самосознания личности. В статье теоретически исследованы психологические аспекты самосознания личности. Раскрыто понятие «самосознание», «Я-концепция», «Я-образ». Проведен анализ феномена самосознания в различных науках: философии, социологии, психологии. Указано на поэтапное развитие самосознания личности в процессе онтогенеза и его постепенное структурно-функциональное усложнение в течение всей жизни. Рассматривая самосознание как внутреннюю детерминанту жизнедеятельности и саморазвития личности, подчеркнута исключительную роль Я-концепции в этом процессе. Выделены внешние и внутренние факторы становления самосознания личности. Определено, что самосознание личности формируется в ходе социализации, с помощью процессов интериоризации, идентификации и сравнения.

Ключевые слова: самосознание, самооценка, Я-концепция, Я-образ, личность, самоанализ, субъект.

Постановка проблеми. Людина, пізнаючи себе, намагається осмислити власні духовні процеси, здійснює самоаналіз та рефлексію. Через внутрішню роботу особистості, спрямовану на осмислення себе, власних дій і станів, своєї поведінки, самопізнання власного духовного світу, практичного життєвого досвіду та своїх переживань, особистість формує ставлення до самої себе та оточуючого світу. Це здійснюється через призму самосвідомості.

Розвиток та формування самосвідомості особистості у процесі онтогенезу є досить важливою та актуальною проблемою для психологічної науки, оскільки процес становлення зрілої особистості тісно пов'язаний із формуванням її самосвідомості.

Значний внесок у розгляд проблеми самосвідомості та вивчення різних її аспектів зробили М. Боришевський [5], Л. Виготський [6], П. Чамата [20], І. Чеснокова [22].

Варто відзначити, що теоретичному осмисленню природи діючого (рефлексуючого) і феноменального (рефлексованого) «Я», їх зв'язку з розвитком особистості в онтогенезі значною мірою сприяли праці І. Кона [9], С. Рубінштейна [17], І. Чеснокової [22], у яких вчені продовжують матеріалістичну традицію в підході до розгляду феноменів самосвідомості та умов їх виникнення, намічену ще у працях І. Сеченова.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У сучасній філософській і психологічній літературі існують різні підходи до розуміння поняття самосвідомості, оскільки вона, як складний різноаспектний феномен, є предметом дослідження низки наук.

У філософії «самосвідомість» визначається як компонент свідомості, що має соціальну природу і полягає у ставленні суб'єкта до самого себе: специфіка самосвідомості полягає в тому, що вона виражає сутність внутрішнього світу особистості, опосередковане ставлення суб'єкта до об'єктивного світу через безпосереднє ставлення його до самого себе. Основними ознаками самосвідомості особистості, на думку дослідників, виступають: усвідомлення особистістю зовнішнього світу і своєї єдності з ним; усвідомлення «самості» і неповторності свого духовного світу; усвідомлення й оцінка особистістю свого місця в системі природних і соціальних закономірностей, соціального статусу, а також потреб, інтересів, мети, соціально-етичного обліку і мотивів поведінки в повсякденній життєдіяльності; оцінка і самооцінка особистістю себе як суб'єкта діяльності, свідомості та спілкування [19, с. 564]. Зокрема, А. Спіркін вважає, що самосвідомість – це не лише пізнання себе, а й ставлення до себе [15].

Соціологи розвиток самосвідомості розглядають як важливий компонент соціалізації людини. Наприклад, І. Кон вважає, що самосвідомість, як «Я-образ», – це не сума часткових характеристик, а цілісний образ, настанова стосовно самого себе [9]. Вирішального значення І. Кон надає соціальному

моменту: людина ідентифікує себе з тією чи іншою соціальною групою – віковою, статевою, професійною [9].

Сучасні психологічні концепції, увібравши в себе філософські уявлення, розмаїті у своєму розумінні суті феномену людського «Я», самопізнання та самооцінки. Так, ряд авторів позначають як синоніми, такі поняття, як «Я», «Я-концепція», «Я-образ», «ідентичність» [9; 10; 21], «внутрішня робоча модель себе», розглядаючи загальні риси в їх формуванні та проявах. Інші ж, навпаки, намагаючись представити структуру самосвідомості ієрархічно, наполягають на розмежуванні цих понять [11]. Слід зазначити, що у вітчизняній психології надається перевага поняттю «самосвідомість».

Зарубіжні автори ввели поняття «Я-концепція», яке широко використовується [3; 23]. К. Роджерс розглядає «Я-концепцію» як організований і послідовний концептуальний гештальт, що складається із сприймання властивостей Я (або «мене»), взаємовідносин Я з іншими людьми і з різними аспектами життя, а також цінностей, пов'язаних із даним сприйманням. Він припускає, що цей гештальт доступний усвідомленню, але не обов'язково усвідомлений, і відзначає, що як тільки гештальт усвідомлюється, то включається механізм оцінювання суб'єктом своїх якостей, тобто частин цього складеного гештальту [23].

Р. Бернс представляє Я-концепцію як сукупність всіх уявлень індивіда про себе через їх оцінку. «Я-образ» він розглядає як описову складову Я-концепції, оціночний бік якої представлений в її структурі самооцінкою. Таким чином, самооцінка, за Р. Бернсом, – одна із складових «Я-концепції» людини, пов'язана зі ставленням до себе або окремих своїх якостей, тобто це афективна оцінка уявлень людини про саму себе. Вона може мати різну інтенсивність, оскільки конкретні риси «Я-образу» можуть викликати більш-менш сильні емоції, пов'язані з їх прийняттям чи засудженням [3].

Серед зарубіжних учених проблематику вивчення Я-концепції у контексті соціальної взаємодії розробляли представники символічного інтеракціонізму Ч. Кулі та Дж. Мід [14]. Згадані вчені обстоюють тезу про те, що людина й оточуючі становлять єдине ціле. Так, Ч. Кулі обґрунтував теорію «дзеркального Я», згідно з якою самоуявлення людини формується через думки про неї навколишніх. Саме завдяки соціальному довкіллю з'являється «ідея Я», котра містить «три компоненти – уявлення про те, яким я видаюся оточенню, як воно оцінює мене, і як я оцінюю себе сам, себто про самооцінку». У концепції Дж. Міда «Я» є похідним від групового «Ми», причому зміст першого зумовлений уже не думками інших, а реальними взаємостосунками з ними, їхньою спільною діяльністю» [14, с. 49].

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз, узагальнення та систематизацію основних досліджень самосвідомості людини, які розкривають її зміст, структуру та функціональне значення.

Виклад основного матеріалу і результатів досліджень. Розглядаючи генезис самосвідомості, сучасні психологи виходять із положення про те, що самосвідомість розвивається у процесі спілкування з оточуючими людьми та удосконалюється на основі особистої практичної діяльності особистості, як суб'єкта життєтворчості.

Слід вказати на те, що в поглядах вчених на питання виникнення самосвідомості в онтогенезі зустрічаються деякі розбіжності. Визначаючи тісний зв'язок між свідомістю і самосвідомістю, ряд авторів (А. Спіркін [15], П. Чамата [20], І. Чеснокова [22]) заперечують можливість часового розходження даних явищ. Інші вважають, що «самопізнання індивіда здійснюється лише на основі пізнання ним іншої людини і навколишнього середовища, тобто самосвідомість виникає на основі свідомості, яка досягає певного рівня розвитку» [5]. Такої ж думки дотримується і Н. Шорохова, на думку якої, самосвідомість є вищим видом свідомості, і для його виникнення і розвитку потрібен певний рівень свідомості [цит. за 1].

Варто зазначити, що структурні моделі самосвідомості, пропонувані різними авторами, відрізняються за своїм психологічним змістом та кількістю компонентів. Зокрема, за І. Чесноковою, у самосвідомості слід розрізняти, з одного боку, систему психологічних процесів, пов'язаних із самопізнанням, переживанням ставлення до себе та регуляцією своєї поведінки, з іншого – систему відносно статистичних утворень особистості, що виникають як продукти цих процесів і закріплюються у відносно стійкій самооцінці [22].

На думку С. Рубінштейна, самосвідомість – це не усвідомлення свідомості, а усвідомлення самого себе як істоти, яка усвідомлює світ і змінює його, як суб'єкта, діючої особи в процесі її діяльності – практичної і теоретичної [17, с. 322].

В. Крутецький зазначає, що самосвідомість – це усвідомлення людиною самої себе як члена суспільства, своїх взаємовідносин з навколишнім світом, іншими людьми, своїх дій і вчинків, думок і почуттів, всього різнобіччя якостей особистості [12].

У свою чергу, К. Платонов стверджує, що «самосвідомість – як вищий рівень свідомості – це усвідомлення людиною свого «Я» і своїх вчинків та активне регулювання їх у суспільстві» [2].

П. Чамата розуміє самосвідомість як усвідомлення людиною самої себе у своїх ставленнях до зовнішнього світу і інших людей [20, с. 6].

Підходи до визначення самосвідомості дозволяють виділити три її аспекти [1]:

1). Самосвідомість є якістю особистості як істоти соціальної. Людина усвідомлює себе як члена суспільства, етнічної спільноти, як представника різних груп, який вступає з іншими людьми у різні за характером взаємовідносини.

2). Реально діюча особистість у всіх її життєвих проявах є не тільки об'єктом самоусвідомлення, а й суб'єктом процесу самопізнання.

3). Оскільки людина є не тільки особистістю, а й індивідом, то вона усвідомлює свої індивідуальні якості.

Згідно з Л. Виготським, самосвідомість – це соціальна свідомість, перенесена всередину, а пам'ять – та основа, яка зберігає цілісність самосвідомості, нерозривність окремих її станів. Л. Виготський відмітив: «... особистість стає для себе тим, чим вона є в собі, через те, що вона являє собою для інших... за всіма вищими функціями, їхніми ставленнями – соціальні ставлення, реальні відносини людей» [6, с. 371].

Самосвідомість слід розглядати як складний результат діяльності самопізнання. Для І. Чеснокової є характерним підхід до самосвідомості з боку єдності змісту усвідомлюваних сторін і форм відображення свого «Я». Вона розглядає самосвідомість в онтогенетичному плані – «як інтегративний процес, що поступово розгортається у часі». В основі цього процесу лежить діяльність самопізнання, яка дедалі більше ускладнюється, розвиток емоційно-ціннісного ставлення до себе та вміння регулювати свою поведінку» [22, с. 63–64].

Становлення самосвідомості та Я-концепції характеризується поступовим структурно-функціональним ускладненням упродовж усього життя. Онтогенетично розвиток Я-концепції відбувається поетапно: Я-образ людини, пройшовши певний первинний цикл становлення, збагачується і взаємодоповнюється Я-ставленням, Я-вчинками, в результаті чого виникає Я-концепція як інтегральна цілісність сфери самосвідомості. Отже, цей феномен являє собою динамічне, складно структуроване утворення, яке складається з уявлень і установок людини щодо самої себе.

Самосвідомість людини є структурно і генетично пов'язана з її свідомістю. В процесі онтогенезу структури самосвідомості виділяються зі структур свідомості і надбудовуються над ними. Усвідомлення себе, своїх потреб і рис значно впливає і визначає сприйняття оточуючого світу.

Самосвідомість – система психічних механізмів, що пов'язана з усвідомленням людиною себе самої як особистості, своєї діяльності як члена суспільства, стосунків з іншими людьми, рис характеру, здібностей, власних дій та вчинків, їх мотивів, цілей, моральних, фізичних властивостей тощо [13, с. 266].

Таким чином, самосвідомість є вінцем розвитку вищих психічних функцій, вона дає змогу людині не лише відображати зовнішній світ, але, виділивши себе в ньому, пізнавати свій внутрішній світ, переживати його і певним чином ставитися до себе. Усвідомлення себе як окремого індивіда передбачає внутрішню цілісність, стійкість особистості, яка, незалежно від мінливих ситуацій, здатна залишатися сама собою [8, с. 9].

Розглядаючи самосвідомість як внутрішню детермінанту життєдіяльності та саморозвитку особистості, дослідники підкреслюють виняткову роль Я-концепції у цьому процесі. М. Боришевський зазначає, що, виникаючи на високому рівні розвитку самосвідомості, Я-концепція стає своєрідним еталоном, згідно з яким індивід фіксує процес свого особистісного розвитку як зростання у різних іпостасях життєдіяльності: у взаєминах з іншими, у професійній діяльності, у прецизюванні (уточненні) бачення себе у системі провідних життєсенсових цінностей [5, с. 120].

У літературних джерелах існують такі положення, що стосуються онтогенетичного аспекту самосвідомості [1]: по-перше, усвідомлення себе як суб'єкта діяльності виникає на основі ставлення до себе, як до суб'єкта емоційного спілкування, ставлення до себе як до суб'єкта предметно-практичної діяльності, її ставлення до себе як суб'єкта спілкування, тобто як результат якісних змін самосвідомості і активної позиції дитини; по-друге, процес формування особистості в онтогенезі можна уявити у вигляді послідовної зміни суб'єктів різних діяльностей. Останнє положення конкретизує думка Д. Ельконіна [цит. за 1] про сутність і роль провідної діяльності у психічному розвитку дитини, згідно з якою особистість є ієрархізована система суб'єктів різних діяльностей, змістоутворюючою якої на кожному віковому етапі виступає та, яка там першочергово складається. Відповідно, ставлення до себе, як суб'єкта діяльності є особистісним проявом.

Розбіжності в точках зору різних авторів з приводу онтогенезу самосвідомості обумовлено, очевидно, тим, що інколи зустрічається недостатньо чітке розмежування явищ, які являють собою лише підготовчий етап до виникнення у дитини самосвідомості, і тих, які, власне, можна вважати самосвідомістю.

Незважаючи на розбіжність думок про час виникнення самосвідомості в онтогенезі, всі без винятку автори підкреслюють соціальну природу самосвідомості, її зв'язок із зовнішнім світом. Разом із тим, відмічається активна роль самосвідомості в процесі формування особистості.

Зазначимо, що вмале діагностування самосвідомості, насамперед, є необхідним через те, що самосвідомість є важливим фактором детермінації поведінки людини, таке внутрішньо особистісне утворення, яка багато в чому визначає напрямок її діяльності, поведінки в ситуаціях вибору, контакту з людьми [4].

Спробуємо проаналізувати фактори становлення самосвідомості особистості.

Теоретичне виділення базових факторів становлення, розвитку, формування та функціонування самосвідомості ґрунтується на загальному положенні психології про біологічно-соціальну природу особистості, тобто передбачає наявність таких основних груп факторів:

- внутрішні фактори, які зумовлені біологічною природою організму та виявляються у функціонуванні психічної діяльності людини;
- зовнішні фактори, що виявляються в умовах існування людини, а саме: у впливі соціального середовища на формування особистості [18].

У межах внутрішніх факторів становлення самосвідомості можна виділити два вектори: функціонування психічних явищ та внутрішню діяльність особистості.

Необхідними умовами розвитку самосвідомості є сприймання, пам'ять та увага. Так, сприймання, що виявляється у константності образів, забезпечує стійкість усвідомлення людиною себе у часі, тобто ототожнення особистості із самою собою в минулому, майбутньому та теперішньому. Потреби та мотиви стимулюють пізнання себе та прагнення до саморозвитку.

Спрямованість особистості визначає: значущі відчуття, образи власного тіла, переживання та спонукання людини; міру стійкості та постійності власної особистості; значущу діяльність людини, на основі оцінки якої робить висновки стосовно свого «Я»; напрям усвідомлення власного «Я», що ґрунтується на моральних принципах, якими керується людина, оцінюючи свою особистість [16].

Усі означені психічні явища взаємодіють між собою та сприяють формуванню самосвідомості, яка, за Р. Грановською [14], є вершиною розвитку вищих психічних функцій та забезпечує здатність людини усвідомлювати зовнішній світ, відокремлювати себе з нього, а також пізнавати, переживати свій внутрішній світ і певним чином ставитись до себе.

Таким чином, Я-концепція, як базова складова самосвідомості, формуючись на основі психічних явищ, в подальшому регулює ними. У формуванні та функціонуванні Я-концепції також бере участь внутрішня діяльність особистості [18].

Зовнішні ж фактори становлення самосвідомості особистості закладені в соціальному середовищі, оскільки формування самосвідомості та її базисного компонента Я-концепції неможливе без соціуму.

Як відомо, самосвідомість особистості формується у ході соціалізації, за допомогою процесу інтеріоризації, який Л. Виготський визначає як появу будь-якої психічної функції у культурному розвитку дитини в двох планах (у соціальному – між людьми, як категорія інтерпсихічна; і у психічному – всередині дитини, як категорія інтрапсихічна) [6].

Процес інтеріоризації забезпечують механізми ідентифікації, відчуження та порівняння. Механізми ідентифікації та відчуження у своїй діалектичній взаємодії сприяють, на всіх етапах онтогенетичного розвитку людини, оволодінню соціальними нормами, установками, суспільно значущими цінностями та формуванню системи особистісних змістів, що визначають індивідуальні ціннісні орієнтації і особистісне регулювання поведінкою. Механізм ідентифікації забезпечує ототожнення особистості з власним ім'ям, статтю, з Я-образами минулого, теперішнього та майбутнього, з суспільними цінностями, що забезпечують буття у соціальному просторі та сприяють усвідомленню індивідом своїх прав та обов'язків [18].

Тоді як відчуження, що з'являється дещо пізніше ідентифікації, обумовлює розвиток початкових форм самосвідомості, потреби в здобуванні та відстоюванні власної самостійності, самоцінності. Базовим механізмом формування самосвідомості виступає механізм порівняння: оцінюючи себе, індивід свідомо або несвідомо порівнює себе з іншими, враховуючи не тільки свої власні досягнення, але і всю соціальну ситуацію в цілому [18].

У ході теоретичного аналізу на основі виділених процесів та механізмів визначено загальні закономірності формування Я-концепції особистості в соціумі [18]:

- формування Я-концепції людини відбувається опосередковано, через ставлення до неї інших людей у взаємостосунках, які повторюються;
- Я-концепція є частиною символічного середовища, що утворюється шляхом реконструкції досвіду на основі лінгвістичних категорій, які використовуються в групі, до якої належить особистість;

- система поглядів стосовно свого «Я» стає змістовнішою залежно від збільшення кількості соціальних груп, в яких людина бере участь;
- міра впливу на «Я» людини інших людей залежить від визначеності її цінностей та авторитету іншого чи групи людей;
- у формуванні «Я» відіграє важливу роль суб'єктивна інтерпретація думок про людину інших, яка виступає відображенням того, що, на її розсуд, думають про неї інші, хоча зовсім не обов'язково, щоб вони дійсно так думали;
- оцінка особистістю самої себе з погляду тих, з ким контактує вона в соціумі, поступово інтегрується в єдине цілісне утворення, Я-концепцію;
- міра цілісності Я-концепції людини значною мірою залежить від рівня інтеграції соціальної системи, в якій вона бере участь.

У суспільстві, де вимоги до людини між членами соціуму взаємно не узгоджені, людині важко інтегрувати власні різні Я-образи в єдине цілісне утворення – Я-концепцію. Означені загальні закономірності, на наш погляд, виступають зовнішніми чинниками формування Я-концепції.

Висновки. Таким чином, представлений теоретичний аналіз дав можливість сформулювати такі висновки і узагальнення.

У психології самосвідомість індивіда науковці досліджують як один із найважливіших компонентів структури особистості та доволі складний процес, змістом якого є усвідомлення людиною себе як індивідуальності, свого внутрішнього світу, власної ідентичності, своєї Я-концепції. Будучи зорієнтованою переважно на внутрішній світ людини, самосвідомість інтегрує такі процеси, як самопізнання, самооцінка та саморегуляція.

Результати наукових досліджень самосвідомості засвідчують універсальний характер цього феномену, його багатогранний взаємозв'язок з різними складовими структури особистості, визначальний вплив на внутрішнє життя і зовнішню (соціальну) активність індивіда.

Перспективи подальшого дослідження цієї проблеми ми вбачаємо у більш ґрунтовному аналізі самосвідомості, визначенні Я-образу, дослідженні самооцінки, самоактуалізації, саморозвитку, рефлексії та професійного самовизначення особистості. Незважаючи на проведену роботу, ще багато питань залишаються відкритими та потребують подальшого вивчення не тільки теоретичним, а й практичним шляхом, що буде відображено у наступних публікаціях.

Список використаних джерел

1. Атаманчук Н.М. Розвиток самосвідомості на ранніх етапах онтогенезу / Н.М. Атаманчук // Психолого-педагогічні аспекти розвитку особистості в сучасному світі : зб. наук. праць. – Полтава : Освіта, 2007. – 154 с.
2. Белобрыкина О.А. Диагностика развития самосознания в детском возрасте / О.А. Белобрыкина. – СПб. : Речь, 2006. – 320 с.
3. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М. : Прогресс, 1986. – 420 с.
4. Бодалев А. А. Общая психодиагностика / А. А. Бодалев, В. В. Столин. – СПб. : Речь, 2002. – 438 с.
5. Боришевський М. Самосвідомість як фактор психічного розвитку особистості / М. Боришевський // Психологія і суспільство. – 2009. – № 4. – С. 120.
6. Выготский Л.С. Психология развития ребенка / Л.С. Выготский. – М. : Эксмо, 2006. – 512 с.
7. Галкина Т.В. Самооценка как процесс решения задач: системный подход / Т.В. Галкина. – М. : Институт психологии РАН, 2011. – 399 с.
8. Галузяк В.М. Розвиток професійної самосвідомості студентів вищих навчальних закладів : монографія / В.М. Галузяк, К.М. Добровольська. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 256 с.
9. Кон И.С. Какими они себя видят / И.С. Кон. – М. : Знание, 1975. – 93 с.
10. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості / О.Л. Кононко. – К. : Освіта, 1998. – 255 с.
11. Налчаджян А.А. «Я-концепция» / А.А. Налчаджян // Психология самосознания. – Самара : Бахрах-М, 2003. – С. 270–332.
12. Одаренные дети : пер с англ. / [общ. ред. Г.В. Бурменской, В.М. Слущкого]. – М. : Прогресс, 1991. – 376 с.
13. Психологічний словник / за ред. Н.А. Побірченко. – К. : Наук. світ, 2007. – 274 с.
14. Психология самосознания : хрестоматия / [ред.-сост. Р. Я. Райгородский]. – Самара : Бахрах-М, 2003. – 448 с.
15. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание / А.Г. Спиркин. – М. : Политиздат, 1972. – 302 с.
16. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 1999. – 712 с.
17. Рубинштейн С.Л. Самосознание личности и её жизненный путь: Психология личности / С.Л. Рубинштейн ; под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузырея. – М. : МГУ, 1982. – С. 127–131.
18. Таран О.П. Фактори становлення самосвідомості дитини / О.П. Таран [Електронний ресурс] : збірник наук. праць / Інститут психології і соціальної педагогіки КМПУ імені Б.Д. Грінченка ; Московський гуманітарний педагогічний інститут. – Вип. 2. – К., М., 2010. – Режим доступу : http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1319/2/O_Taran_VPISP_IPSP.pdf
19. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарука. – К. : Абрис, 2002. – 744 с.
20. Чамата П.Р. Самосвідомість та її розвиток у дітей / П.Р. Чамата. – К. : Знання, 1965. – 48 с.

21. Чепелева Н.В. Ідентичність особистості в контексті психологічної герменевтики / Н.В. Чепелева // Збірник наукової студії із соціальної та політичної психології. – Вип. 13 (16). – К.: Міленіум., 2006. – С. 13–24.
22. Чеснокова І.І. Проблема самосознання в психології / І.І. Чеснокова. – М.: Наука, 1977. – 144 с.
23. Rogers, C.R. Client Centered Therapy / C.R. Rogers. – Boston, 1955.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Atamanchuk N.M. Rozvytok samosvidomosti na rannikh etapakh ontogenezu / N.M. Atamanchuk // Psykholohopedagogichni aspekty rozvytku osobystosti v suchasnomu sviti : zb. nauk. prats. – Poltava : Osvita, 2007. – 154 s.
2. Belobrykina O.A. Diagnostika razvitija samosoznaniya v detskom vozraste / O.A. Belobrykina. – SPb. : Rech', 2006. – 320 s.
3. Berns R. Razvitie Ja-koncepcii i vospitanie / R. Berns. – M. : Progress, 1986. – 420 s.
4. Bodalev A. A. Obshhaja psihodiagnostika / A. A. Bodalev, V. V. Stolin. – SPb. : Rech', 2002. – 438 s.
5. Boryshevskiy M. Samosvidomist yak faktor psykhichnoho rozvytku osobystosti / M. Boryshevskiy // Psykholohiia i suspilstvo. – 2009. – № 4. – S. 120.
6. Vygotskij L.S. Psihologija razvitija rebenka / L.S. Vygotskij. – M. : Jeksmo, 2006. – 512 s.
7. Galkina T.V. Samoocenka kak process reshenija zadach: sistemnyj podhod / T.V. Galkina. – M. : Institut psihologii RAN, 2011. – 399 s.
8. Haluziak V.M. Rozvytok profesiinoi samosvidomosti studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv : monohrafiia / V.M. Haluziak, K.M. Dobrovolska. – Vinnytsia : TOV «Nilan-LTD», 2015. – 256 s.
9. Kon I.S. Kakimi oni sebja vidjat / I.S. Kon. – M. : Znanie, 1975. – 93 s.
10. Kononko O.L. Sotsialno-emosiinyi rozvytok osobystosti / O.L. Kononko. – K. : Osvita, 1998. – 255 s.
11. Nalchadzhjan A.A. «Ja-koncepcija» / A.A. Nalchadzhjan // Psihologija samosoznaniya. – Samara : Bahrah-M, 2003. – S. 270–332.
12. Odarennye deti : per s angl. / [obshh. red. G.V. Burmenskoj, V.M. Sluckogo]. – M. : Progress, 1991. – 376 s.
13. Psykholohichni slovnyk / za red. N.A. Pobirchenko. – K. : Nauk. svit, 2007. – 274 s.
14. Psihologija samosoznaniya : hrestomatija / [red.-sost. R. Ja. Rajgorodskij]. – Samara : Bahrah-M, 2003. – 448 s.
15. Spirkin A. G. Soznanie i samosoznanie / A.G. Spirkin. – M. : Politizdat, 1972. – 302 s.
16. Rubinshtejn S.L. Osnovy obshhej psihologii / S.L. Rubinshtejn. – SPb. : Piter, 1999. – 712 s.
17. Rubinshtejn S.L. Samosoznanie lichnosti i ejo zhiznennyj put': Psihologija lichnosti / S.L. Rubinshtejn ; pod red. Ju.B. Gippenrejtser, A.A. Puzyreja. – M. : MGU, 1982. – S. 127–131.
18. Taran O.P. Faktory stanovlennia samosvidomosti dytyny / O.P. Taran [Elektronnyi resurs] : zbirnyk nauk. prats / Instytut psykholohii i sotsialnoi pedahohiky KMPU imeni B.D. Hrinchenka ; Moskovskiy humanitarniy pedahohichniy instytut. – Vyp. 2. – K., M., 2010. – Rezhym dostupu : http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1319/2/O_Taran_VPISP_IPSP.pdf
19. Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk / za red. V.I. Shynkaruka. – K. : Abrys, 2002. – 744 s.
20. Chamata P.R. Samosvidomist ta yii rozvytok u ditei / P.R. Chamata. – K. : Znannia, 1965. – 48 s.
21. Chepelieva N.V. Identychnist osobystosti v konteksti psykholohichnoi hermenevtyky / N.V. Chepelieva // Zbirnyk naukoivoi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. – Vyp. 13 (16). – K. : Milenium., 2006. – S. 13–24.
22. Chesnokova I.I. Problema samosoznaniya v psihologii / I.I. Chesnokova. – M. : Nauka, 1977. – 144 s.
23. Rogers, C.R. Client Centered Therapy / C.R. Rogers. – Boston, 1955.

Klybanivska, T.M. Theoretical aspects of researching self-awareness of the individual. The article deals with the psychological aspects of individual self-consciousness. The author considers the concepts of self-awareness, self-concept and self-image from the perspectives of philosophy, sociology and psychology. When analyzing the genesis of the phenomenon of self-awareness, psychologists are guided by the principle of individuals' self-awareness development through their communication with other people and their activities in making their lives. It has been emphasized that in the process of ontogenesis, self-awareness goes through a number of development phases getting structurally and functionally complicated. This process is stimulated by individual's ever-developing self-cognition, self-assessment and behavior regulation.

The author emphasizes the exclusive role of self-concept in developing individual's self-awareness as an internal determinant of the individual's life and self-development. It is noted that the existing structural models of self-awareness differ in their psychological content and components.

The author analyzes of individual's self-awareness development factors and internal factors, which are determined by the biological nature of the organism and manifested in human mental activities, and external factors, which are manifested in human living conditions, i.e. by the effects of social environment on the individual. Individual's self-awareness develops during their socialization by means of internalization, identification and comparison.

Key words: self-awareness, self-esteem, self-concept, self-image, personality, self-analysis, agent.

Відомості про автора

Клибанівська Тетяна Миколаївна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри історії України та філософії Вінницького національного аграрного університету, м. Вінниця, Україна.

Klybanivska, Tetyana M., PhD, Assoc. Prof., Dept. of history of Ukraine and philosophy, Vinnytsa National Agrarian University, Vinnytsa, Ukraine.

E-mail: inka020571@gmail.com